

УДК 343.11

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.45>

УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА УЧАСТЮ ОСІБ, ЯКІ СТРАЖДАЮТЬ НА ПСИХІЧНІ РОЗЛАДИ

Чугаєвський А.А.,

аспірант відділу докторантури та ад'юнктури

Національної академії внутрішніх справ

Чугаєвський А.А. Участь захисника у кримінальному провадженні за участю осіб, які страждають на психічні розлади.

Участь захисника у кримінальному провадженні є одним із ключових механізмів забезпечення права особи на захист, що закріплено як у національному законодавстві, так і в міжнародних стандартах прав людини.

Особливої актуальності це набуває у справах, де учасниками провадження є особи, які страждають на психічні розлади. Обмежена здатність таких осіб до усвідомлення характеру обвинувачення, розуміння суті процесуальних дій, надання пояснень чи реалізації своїх прав значною мірою підвищує ризики порушення принципу справедливого судочинства.

Варто відмітити, що особливе значення має не лише формальна участь захисника, а й його реальна здатність до ефективного представництва – що передбачає наявність спеціальних знань, умінь взаємодіяти з особами з психічними порушеннями, орієнтування у питаннях медичного характеру, а також готовність активно впливати на хід кримінального провадження в інтересах підзахисного.

Незважаючи на існування чітких норм щодо обов'язкової участі захисника у випадках, коли особа має психічні вади, практика їх застосування залишається неоднорідною. Існують труднощі в моменті встановлення факту, що зумовлює потребу в обов'язковому захисті, а також у самому механізмі реалізації цієї гарантії.

У статті досліджено проблематику участі захисника у кримінальному провадженні за участю осіб, які страждають на психічні розлади, оскільки такі особи становлять окрему вразливу категорію учасників кримінального процесу, через що потребують додаткових процесуальних гарантій. Увагу зосереджено на змісті та юридичному значенні норм Кримінального процесуального кодексу України, які регулюють питання участі захисника в такому кримінальному провадженні а також на правових позиціях Верховного Суду та практиці національних апеляційних судів.

Автор аналізує випадки, коли участь захисника стає обов'язковою, та звертає увагу на складність визначення психічного стану особи на досудовому етапі. Розглядаються різні наукові підходи щодо процесуального моменту, з якого має залучатися захисник, особливо в контексті застосування примусових заходів медичного характеру. Окремий акцент зроблено на ролі адвоката під час початкових дій у справі, а саме з моменту затримання, першої зустрічі з клієнтом, збору конфіденційної інформації про психічний стан тощо.

У статті проаналізовано судову практику, що ілюструє важливість обов'язкової участі захисника у справах, де є підстави ставити під сумнів осудність особи та обґрунтовано висновок про те, що ефективна правова допомога в таких провадженнях є не лише формальною вимогою, а реальною гарантією дотримання принципу справедливого судочинства.

Ключові слова: кримінальне провадження, психічні розлади, захисник, адвокат, осудність, примусові заходи медичного характеру.

Chuhaievskyi A.A. Participation of defense counsel in criminal proceedings involving persons with mental disorders.

The participation of defense counsel in criminal proceedings is one of the key mechanisms for ensuring an individual's right to legal defense, as guaranteed by both national legislation and international human rights standards.

This issue becomes particularly relevant in cases involving individuals with mental disorders. The limited capacity of such persons to comprehend the nature of the charges, understand the essence of procedural actions, provide explanations, or exercise their rights significantly increases the risk of violating the principle of a fair trial.

It should be emphasized that what matters is not merely the formal involvement of defense counsel, but their actual ability to provide effective legal representation—which requires specialized knowledge, the ability to interact with persons with mental impairments, competence in medical matters, and a willingness to actively influence the course of criminal proceedings in the best interest of the client.

Despite the existence of clear legal provisions mandating the participation of defense counsel in cases involving individuals with mental disabilities, the practice of applying these rules remains inconsistent. Difficulties arise both in identifying the moment when the obligation to provide mandatory defense arises and in the mechanism for ensuring the implementation of this guarantee.

This article examines the issue of defense counsel's participation in criminal proceedings involving persons with mental disorders, as such individuals constitute a distinct and vulnerable category of participants in the criminal process, and therefore require additional procedural safeguards. The analysis focuses on the content and legal significance of the relevant provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine governing the participation of defense counsel in such proceedings, as well as on the legal positions of the Supreme Court and the practice of national appellate courts.

The author analyzes the circumstances under which the participation of defense counsel becomes mandatory and draws attention to the complexity of assessing an individual's mental state at the pre-trial stage. The study explores various scholarly perspectives regarding the procedural point at which counsel must be involved, particularly in the context of applying compulsory medical measures. Particular emphasis is placed on the role of the attorney during the initial stages of the case, including at the moment of arrest, the first meeting with the client, and the collection of confidential information regarding their mental condition.

The article also analyzes judicial practice illustrating the importance of mandatory defense counsel participation in cases where there are grounds to doubt a person's sanity, and substantiates the conclusion that effective legal assistance in such proceedings is not merely a formal requirement, but a genuine guarantee of adherence to the principle of fair trial.⁰

Key words: Criminal proceedings, mental disorders, defense counsel, attorney, sanity, compulsory medical measures.

Постановка проблеми. Участь захисника у кримінальному провадженні є одним із ключових інструментів реалізації права особи на захист, гарантованого як національним законодавством, так і міжнародними актами у сфері прав людини. Особливої актуальності дана процесуальна гарантія набуває у провадженнях, учасниками яких є особи, що страждають на психічні розлади. Обмежена здатність таких осіб до адекватного сприйняття процесуальних дій, надання пояснень, реалізації своїх прав і обов'язків зумовлює необхідність обов'язкової участі захисника. Водночас у правозастосовній практиці існують суттєві труднощі у визначенні моменту виникнення обов'язку залучення адвоката, механізмів документального підтвердження психічного розладу, а також узгодженості судових підходів до вирішення відповідних питань. Вказані обставини зумовлюють високі ризики порушення принципу справедливого судочинства та потребують наукового переосмислення й удосконалення нормативного регулювання.

Метою цього дослідження є з'ясування процесуального значення участі захисника у кримінальному провадженні за участю осіб, які страждають на психічні розлади, а також визначення правових підстав і моменту виникнення обов'язку його залучення в таких кримінальних провадженнях.

Стан опрацювання проблематики. Питання участі захисника у кримінальному провадженні щодо осіб з психічними розладами розглядалося в роботах українських науковців, зокрема О.І. Тищенко, В.Л. Кириченка, М.М. Єфімова, Б.М. Дердюка, Г.К. Тетерятник. Дослідники акцентують увагу на неоднозначності чинного законодавства щодо визначення належного моменту залучення захисника, значенні експертного висновку та необхідності диференційованого підходу до виявлення психічних вад. Водночас дискусійним залишається питання юридичної форми фіксації психічного розладу, процесуальних дій, що передують призначенню адвоката, а також ролі захисника на етапах досудового розслідування, що свідчить про недостатню систематизацію наукового знання в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 7 та ст. 20 КПК України, однією із засад кримінального провадження є забезпечення права обвинуваченого на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права, передбачені цим Кодексом.

При цьому, кримінальний процесуальний закон чітко окреслив коло суб'єктів надання кваліфікованої правової допомоги в кримінальному провадженні, якими можуть бути лише адвокати (ст. 45 КПК). [1]

У ст. 7 Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2004) 10 «Про захист прав людини і гідності осіб з психічними розладами» від 22 вересня 2004 р. вказується на необхідності забезпе-

чення наявності механізмів захисту вразливих осіб з психічними розладами. Так, елементом такого механізму є сукупність норм кримінально-процесуального законодавства, що закріплюють права осіб, які мають психічні розлади, і повноваження їх законних представників та захисників у кримінальному провадженні. [2]

У чинному КПК України порівняно з КПК 1960 р. питання залучення захисника у кримінальне провадження відносно особи з розладами психіки і поведінки вирішено на її користь. Так, п. 5 ч. 1 ст. 45 КПК 1960 р. встановлювалося, що участь захисника у провадженні по справі щодо застосування примусових заходів медичного характеру (тут і надалі – ПЗМХ) є обов'язковою з моменту встановлення наявності в особи психічного захворювання. За такого підходу у разі, якщо особа не мала в минулому психічного захворювання, цей факт встановлювався СП і таким чином, залучення захисника відтерміновувалося до отримання слідчим чи судом висновку СПЕ. [3, с. 340]

Натомість, у пункті 3 ч. 2 ст. 52 КПК України передбачено, що обов'язкова участь захисника забезпечується у кримінальному провадженні щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, – з моменту встановлення цих вад. [1]

За п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування ПЗМХ або вирішується питання про їх застосування, забезпечується з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо осудності. [1]

Варто зазначити, що проведення кримінального провадження без участі адвоката стосовно осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад не здатні повною мірою реалізувати свої права та щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, що в свою чергу перешкоджає суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 52 КПК України, судові рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо судові провадження здійснено за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою. [1]

Так, наприклад, з підстав порушення п. 4 ч. 2 ст. 52 КПК скасовано Вирок Красноградського районного суду Харківської області від 25.01.2024 року по справі № 626/125/24 та призначено новий судовий розгляд відповідно до Ухвали Харківського апеляційного суду від 14 березня 2024 року. Як вбачається з оскаржуваного вироку суду першої інстанції, суд зазначив про наявність у обвинуваченого третьої групи інвалідності, однак ні під час досудового розслідування та судового провадження не з'ясовувався психічний стан обвинуваченого, захворювання, внаслідок якого з дитинства у обвинуваченого встановлено третю групу інвалідності і його можливість, внаслідок своїх фізичних або психічних вад повною мірою реалізувати свої права. Апеляційний суд звернув увагу, що право особи з психічними вадами самостійно реалізувати захист прямо залежить від здатності правильно сприймати процес, думати, пам'ятати, зосереджуватися. Саме через встановлення порушень у цих сферах суд визнав недійсним попередній вирок, скасував його та направив справу на новий розгляд, вказавши на необхідність забезпечення участі захисника відповідно до ст. 52 КПК України. [4]

Потрібно враховувати, що питання наявності психічних вад, які перешкоджають самостійній реалізації своїх прав, має вирішуватись суддею у кожному конкретному випадку. Зокрема, слід враховувати, що для здатності особи самостійно здійснювати своє право на захист потрібен такий стан психічних функцій (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення) та емоційно-вольової сфери обвинувачених, що забезпечить правильне відображення дійсності і створить передумови для повноцінної інтелектуальної діяльності.

Обставини, які впливають на здатність особи здійснювати право на захист, можуть бути з'ясовані з документально підтверджених відомостей:

- що особа інвалід певної групи, встановленої щодо психічного захворювання;
- особа перебуває на обліку в психоневрологічному диспансері або навчається в школі для розумово відсталих дітей;
- визнана медичною установою такою, що страждає хронічним алкоголізмом, наркоманією, а тому має певні розлади поведінки та психіки. [4]

Як приклад можна також навести справу № 628/523/17. Відповідно до обставин справи, обвинувачений знаходився на обліку у лікаря-психіатра через наявність психічного захворювання. У ході судового розгляду суд першої інстанції (Куп'янський міськрайонний суд Харківської області) провів засідання без участі захисника, хоча це було обов'язково, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України. Суд не перевіряв реальної спроможності підозрюваного розуміти хід процесу, спілкува-

тися та реалізовувати своє право на захист. Ухвалою Апеляційного суду Харківської області від 30 січня 2018 року у № 628/523/17 вирок суду першої інстанції було скасовано та призначено новий розгляд справи в суді першої інстанції із залученням адвоката. [5]

Цікава в даній ситуація правова позиція викладена у Постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 квітня 2019 року у справі № 213/1425/17, де Верховний Суд зазначив, що факт перебування особи на спеціалізованому обліку або проходження стаціонарного лікування з діагнозом «розлади психіки та поведінки, спричинені вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» не є безумовною підставою для визнання особи такою, що внаслідок психічних чи фізичних вад неспроможна повною мірою реалізовувати свої процесуальні права. Відповідно, за таких умов не виникає автоматичний обов'язок щодо участі захисника згідно з п. 3 ч. 2 ст. 52 Кримінального процесуального кодексу України. Вирішення питання про залучення захисника має здійснюватися з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження, зокрема характеру психічного розладу, стану здоров'я обвинуваченого, особливостей його поведінки, здатності до комунікації та орієнтації в судовому процесі. Лише встановлення фактичної неспроможності особи реалізувати своє право на захист може слугувати підставою для обов'язкової участі захисника. [6]

Проте, науковці зазначають про існування невизначеності стосовно порядку встановлення наявності психічної вади та/або розладу, форми її закріплення та доведення для залучення захисника у кримінальному провадженні.

Так, залучення захисника у провадженні за участю осіб, які страждають на психічні розлади, науковці пов'язують з різними аспектами, наприклад:

- Б. Дердюк зазначає про «встановлення фактичних даних, що свідчать про необхідність призначення психіатричної експертизи для визначення психічного стану підозрюваного, обвинуваченого, підсудного» [7, с. 12];
- Г. Тетерятник вказує на «отримання слідчим відомостей про психічний розлад, захворювання особи або інших даних, які мотивовано викликають сумнів у її психічній повноцінності» [8, с. 80];
- О. Галаган зазначає про «отримання висновку експерта психіатра, яким встановлено наявність в особи психічного розладу» [9, с. 52].

Основна різниця в підходах дослідників полягає у значенні, яке вони надають експертному висновку щодо встановлення юридичного факту, що зумовлює необхідність обов'язкової участі захисника. Деякі автори розглядають такий висновок як ключовий, тоді як інші акцентують на самому факті наявності психічного розладу, не уточнюючи, в якій саме формі цей факт має бути зафіксований.

Така розбіжність пояснюється тим, що законодавство не містить чіткого регулювання моменту виникнення обов'язку призначити захисника. Так, з одного боку, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК, участь захисника є обов'язковою у провадженні стосовно осіб, які через психічні порушення не можуть повноцінно здійснювати свої права, – з моменту виявлення таких порушень.

З іншого боку, у випадках, коли йдеться про застосування примусових заходів медичного характеру (ПЗМХ), згідно з п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК, обов'язковість участі захисника виникає з моменту встановлення наявності у особи психічного захворювання або за наявності обставин, що ставлять під сумнів її осудність. Водночас, у законі відсутня деталізація цього моменту або його зв'язок з іншими процесуальними етапами, що й спричиняє неоднозначне тлумачення зазначених норм.

Тищенко О.І. в своїй праці зробила спробу встановити належний момент обов'язкового залучення захисника в контексті ключових процесуальних дій у кримінальному провадженні щодо застосування ПЗМХ:

- а) повідомлення про підозру;
- б) прийняття рішення про зміну порядку досудового розслідування;
- в) призначення і проведення СПЕ. [10, с. 95].

Системне тлумачення норм КПК дозволяє стверджувати, що обов'язкове залучення захисника особи, яка страждає на психічні розлади, можливе лише після повідомлення їй про підозру. На думку Тищенко О.І., підґрунтя для такого висновку створюють:

- а) термінологічні конструкції «кримінальне провадження щодо» (пункти 3, 5 ч. 2 ст. 52 КПК);
- б) обов'язок призначення експертизи з метою визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів стосовно його осудності, обмеженої осудності (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК);
- в) формулювання підстав для здійснення кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ – особа вчинила суспільно небезпечне діяння, особа вчинила кримінальне правопорушення (пункти 1, 2 ч. 1 ст. 503 КПК);

г) нормативні приписи, згідно яких досудове розслідування щодо осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення у стані обмеженої осудності, здійснюється за загальними правилами КПК – тобто така особа повідомляється про підозру (ч. 2 ст. 504 КПК). [10, с. 96].

Тищенко О.І. вказує, що якщо виходити з презумпції невинуватості вжитих у процесуальному законі конструкцій, то належна у розумінні законодавця послідовність процесуальних дій матиме такий вигляд:

- 1) повідомлення про підозру;
- 2) призначення експертизи психічного стану підозрюваного (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК);
- 3) обов'язкове залучення захисника (пункти 3, 5 ч. 2 ст. 52 КПК);
- 4) зміна порядку досудового розслідування⁴⁶ (ч. 2 ст. 503 КПК), після чого залучення захисника стає обов'язковим вже в силу ч. 1 ст. 507 КПК. [9, с. 97].

З урахуванням оціночного характеру підстав залучення захисника сторона обвинувачення може змінити алгоритм вказаних процесуальних дій (наприклад, залучити захисника після зміни порядку досудового розслідування, але вже в силу ст. 507 КПК).

Слід наголосити, що у разі залучення адвоката до участі у кримінальному провадженні з моменту затримання особи, йому необхідно, за умови наявності такої можливості з огляду на стан здоров'я підзахисного, під час конфіденційного побачення отримати максимально повну інформацію, зокрема щодо таких аспектів:

- загального стану здоров'я на момент вчинення діяння та під час безпосередньої зустрічі із захисником;
- наявності в особи психіатричного захворювання;
- перебування на обліку у лікаря-психіатра або нарколога;
- встановлення інвалідності у зв'язку з психічним захворюванням;
- наявності наркотичної чи алкогольної залежності, що могла спричинити розлади психіки та поведінки;
- перебування у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння під час вчинення суспільно небезпечного діяння;
- фактів попереднього лікування або госпіталізації до психіатричних закладів;
- застосування до особи у минулому примусових заходів медичного характеру чи примусового лікування. [11, с. 18].

Однак на практиці адвокат може зіштовхнутися з низкою труднощів, зокрема:

- відмовою особи повідомляти відомості про стан свого здоров'я;
- обмеженнями, передбаченими законодавством щодо збирання адвокатом конфіденційної інформації про особу;
- викривленим сприйняттям особою власного психічного або фізичного стану;
- відсутністю родинних зв'язків, що унеможлиблює отримання додаткової інформації від близьких осіб. [11, с. 18].

З огляду на вразливість зазначеної категорії осіб, адвокат повинен уважно поставитися до можливих скарг клієнта щодо завдання тілесних ушкоджень, встановити характер їх походження, з'ясувати, чи були вони наслідком перевищення службових повноважень під час затримання, а також чи зверталася особа по медичну допомогу та чи була вона надана. У разі необхідності адвокат має сприяти складенню відповідної скарги та ініціювати проведення медичного обстеження.

Крім того, адвокат повинен здійснити детальне вивчення родинного середовища клієнта, за можливості – провести бесіду з батьками, опікунами, членами сім'ї чи іншими близькими родичами з метою отримання інформації щодо можливих психічних захворювань, встановленої інвалідності, перебування на обліку у лікаря-психіатра або нарколога, фактів госпіталізації до психіатричних установ. Це особливо актуально в ситуаціях, коли сам клієнт через свій психічний стан може не усвідомлювати значущість зазначених обставин або приховувати їх. [11, с. 18].

Висновки. Підсумовуючи усе вище викладене, можна стверджувати, що участь захисника у кримінальному провадженні за участю осіб, які страждають на психічні розлади, залишається актуальною, оскільки участь захисника (адвоката) в таких провадженнях є не лише правом, а й процесуальним обов'язком, встановленим як національним законодавством, так і міжнародно-правовими актами.

Така участь є ключовим елементом реалізації права на захист, забезпечення справедливості судового розгляду та гарантії недопущення порушень прав вразливих осіб. Обов'язковість залучення захисника з моменту встановлення психічних вад або сумнівів щодо осудності покликана не лише компенсувати обмежену процесуальну здатність таких осіб, а й запобігти можливим зловживанням з боку інших учасників провадження.

У зв'язку з цим особливу увагу необхідно приділяти як якості захисту, так і належному правозастосуванню відповідних положень кримінального процесуального законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: станом на 19 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.06.2025).
2. Про захист прав людини і гідності осіб з психічними розладами: Рекомендації Rec(2004)10, ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи 22 вересня 2004 р. на 896-му засіданні заступників міністрів. Рада Європи. URL: <https://rm.coe.int/1680514e12> (дата звернення: 25.06.2025).
3. Кириченко В.Л., Єфімов М.М. Теоретичні та праксеологічні засади кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру: моногр. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2022. 449 с. ISBN 978-617-645-484-7. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/9390> (дата звернення: 25.06.2025).
4. Харківський апеляційний суд. Ухвала від 14 березня 2024 р. у справі № 626/125/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117937667> (дата звернення: 25.06.2025).
5. Апеляційний суд Харківської області. Ухвала від 30 січня 2018 р. у справі № 628/523/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72239448> (дата звернення: 25.06.2025).
6. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду. Постанова від 22 квітня 2019 р. у справі № 213/1425/17 (провадження № 51-7003кмо18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81426087> (дата звернення: 27.06.2025).
7. Дердюк Б.М. Провадження щодо неосудних і обмежено осудних осіб в судах першої інстанції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2012. 20 с.
8. Тетерятник Г.К. Охорона прав і законних інтересів неосудних і обмежено осудних на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Донец. юрид. ін-т. Донецьк, 2012. 226 с.
9. Галаган А.И. Особенности расследования органами внутренних дел общественно опасных деяний лиц, признаваемых невменяемыми: учеб.-практ. пособие. Киев: КВШ МВД, 1986. 84 с.
10. Тищенко О.І. Кримінальне провадження за участю осіб, які страждають на психічні розлади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Ольга Ігорівна Тищенко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2024. 661 с.
11. Модель надання безоплатної правової допомоги особам, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру: метод. посіб. / [уклад. В. Банчук, К. Беляков, І. Носік та ін.]; за заг. ред. О. Буткевича. Київ: Координац. центр з надання правової допомоги, 2020. 112 с. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/mp-pzpmh3.pdf>.